

43. KORUNKBA ZÁRVA. 20. o.
44. MAGYAR ALAKOK. 75–77. o.
45. MAGYAR ALAKOK. 76. o.
46. Vö. a következő idézettel: „A tanácsadó testület pontosan annak a köztes helyzetnek a jele, amikor komoly szakértő még vagy már nem vállal sem kormányzati tisztséget, sem közelebbi kapcsolatot a kormánnyal, de hajlandó bizonyos együttműködésre a kormány adott személyiségével, fenntartva független véleményét. A kormány és az adott politikai személyiség helyzetét meglehetősen pontosan mér, hogy viselkedik a tanácsadó testületével. Mihelyt elmozdul a köztes helyzetből, akár felfelé, akár lefelé, a testület elveszíti jelentőségét.” ÚTFÉLEN. 40–41. o.
47. Hogy miért nem, arra Kolosi Tamás említ egy remek példát: „A hetvenes években egy budapesti tsz-ben végzett empirikus vizsgálatom során ketten tartották magukat parasztnak: a tsz-elnök és a párttitkár, de egyetlen mezőgazdasági fizikai dolgozó sem.” Replika, 1990/1. 17. o. Ha mai példát keresünk, elég arra gondolni, hányan és kik tartják magukat Magyarországon vállalkozónak.
48. „1986 és 1989 között egy nyelvi forradalom zajlott le a sajtónyilvánosságban. Ez a nyelvi forradalom leépítette a sajtó korábbi hagyományos politikai nyelvzetét, majd egy sajátos nyelvi közeget és egységesülést teremtett a szamizdat sajtó, a közgazdasági és közigazgató szakértő elit, a sajtón belüli reformata kritikai kifejezések és a mindennapi élet töredezett nyelvi elemei között. Ekkor jutott át az első nyilvánosságba a közgazdászok félszamizdat reformtervezete, a FORDULAT ÉS REFORM, majd az ellenzék programja, a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS. A sajtó elkezd ezeknek az anyagoknak a nyelvén beszélni...” ÚTFÉLEN. 157–158. o.
49. „A társadalom egyre kevésbé hitte és hiszi, hogy érdemes megtanulnia a politikai elit nyelvét, gesztusait, ellenéletrajzeit. Ha ez az elit gazdasági kompenzációt nyújt a nyelvtanulásért cserébe, akkor valószínűleg elfogadja, ahogy elfogadta a Kádár-rendszert is. Ha 1992-ben megindul a várva várt növekedés, akkor a bankároktól a vállalati főmérnökökig, a minisztériumi tisztviselőktől a körzeti orvosokig megszületnek az új keresztény és nemzeti konszolidációs nyelven született ellenéletrajzok, végbemegy az új szimbólumok elfogadása. A gazdasági növekedés és ezáltal a kompenzáció elmaradt. A két világ és a két nyelv tovább él. És ma már azok is feledni kezdik a fenti világ udvari nyelvét, akik kitalálták.” KORUNKBA ZÁRVA. 237–238. o.
50. KORUNKBA ZÁRVA. 234–235. o.
51. BÚVÓPATAKOK ÉS EGÉRUTAK. In: KORUNKBA ZÁRVA. 17–28. o.
52. „A közös, nemzedéki reformerség, az »egyenlők«, az »ifjú tisztek« lázadása halálra volt ítélve. A széthullás már előbb megkezdődött – a csúcson. Felnőttekké váltunk.” KORUNKBA ZÁRVA. 23. o.
53. „...a sziporkázó urbánus táborban tucatnyi hang vibrált... De közös nyelvük, a szavak fényesítésének, a mondat tisztításának azonos igénye és módszere Kosztolányitól, egy kissé Babitstól, de végső soron a táborok fölött elnéző Márai

Sándortól származott. A kultúr-háziasszonyok, a préciouse-ök, a fiatal városi tanárok, a köz- és magánhivatalnokok fiatal nemzedéke »Máraiul« értett, miként kötelező volt a zongoratanulás és a tenisz, az alanyban s állítmányban gondolkodás és a francialecke.” KORUNKBA ZÁRVA. 78–79. o.

54. A LADIKLAKI KANDÚR. In: KORUNKBA ZÁRVA. 77–91. o.

55. KORUNKBA ZÁRVA. 80–81. o. Igaz, az esszé végén már úgy látja, hogy ez az újító lendület megszűnt, Esterházy most már „nyelvőrző publicista”. „Az elmúlt években nem tudott senki új nyelvet teremteni. Jon-jódógl ugyan valami új, de nem áll össze egységes egészé.” KORUNKBA ZÁRVA. 87. o.

56. KORUNKBA ZÁRVA. 105. o.

Dupcsik Csaba

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Heinrich von Kleist: Elbeszélések
Fordította Antal László, Forgách András, Márton László, Szabó Ede. A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Földényi F. László
Jelenkor, Pécs, 1995. 314 oldal, 440 Ft

I

A LEGÚJABB KLEIST

Kevés örömtelibb, izgalmasabb, ám ugyanakkor felelősségteljesebb pillanat lehet egy könyvkiadó életében, mint az, mikor úgy dönt, hogy részben új fordításokban, már-már kritikai igényű jegyzetekkel, filológiai apróságokat is figyelembe véve adja közre a világirodalom egyik legnagyobb alakjának teljes életművét. A *Jelenkor* – úgy látszik – elérkezettnek vélte ezt a percet, a választás pedig, a legnagyobbak közül, Heinrich von Kleistre esett. A pillanat minden tekintetben termékenynek tűnhetett: egyre fokozódó érdeklődés a nagy német élete és alkotása iránt Európában és Magyarföldön egyaránt; új izlésű, a magyar próza megújulását részben előidéző, részben átélő, rendkívül pallérozott műfordító gárda fellépése, mely képesnek ítéltetett a betakarítás munkájának elvégzésére; a tőlük sem izlésben, sem műveltségben

nem elmaradó filológiai-teoretikusi kedv megjelenése. És talán megfelelő mennyiségű pénz is rendelkezésre állhatott, ami korántsem elhanyagolható tényezője egy ilyesfajta edíció megalapozásának. Mert ezek a kötetek, ha talán nem is feltétlenül az örökkévalóságnak készülnek, de minden bizonnyal sokáig forgatni fogják őket – ime, a felelősség kérdése: hisz jó ideig nemigen lesz lehetőség újra nekiveselkedni a roppant feladatnak; az esetleges hibák, tévedések, koncepcionális balítéletek orvoslása akár évtizedekig is lehetetlennek látszik, akár generációk sorát lehet ily módon megörvendeztetni vagy félrevezetni. Van példa mindkettőre az új Kleist-kiadásban. Előrebocsátom hát vélekedésemet: az elbeszéléseket tartalmazó első kötet felemás eredményeket hozott, a filológiai, az adatokat, a tényeket közlő és feltáró munka szinte példásnak nevezhető, ám a kötet lelke és valódi értelme, az új fordítások igencsak vitatható, helyenként elszomorító megoldásokat is hoztak a jelentős részletszépségek, maradandónak látszó magyarítások mellett.

A kötet külső képe nem túlságosan szívdertítő. A fedél, Kiss Dezső munkája, inkább taszító, mint vonzó, igaz, a csúnyaság csak érinti, de nem lépi át a tűrhetetlen határát. De ez inkább izlés dolga, amelyről nem túl termékeny vitatkozni. Az már viszont felróható talán, hogy a könyv papírkötésben jelent meg, a *hard cover* borítás egy ilyen reprezentatív jellegű edíciónál szinte kötelező: megtiszteli az olvasót és a szerzőt, továbbá jótékonyan növeli a kiadó önbecsülését. És persze gyakorlati okokból is kívánatos: valószínűleg a sok forgatástól, de a magam kötetem mármár a széthullás jegyeit mutatja. (Lehet, hogy mégsem volt elég pénz? Nem tudom, mindenesetre bosszantó.) A belső lapon az áll: „A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette: Földényi F. László.” Vagyis Földényi volt a kötet nyelvi lektora, régies kifejezéssel a kontroll-szerkesztője? Ez korántsem biztos, még az is lehet, hogy egyáltalán nem volt ilyen szerkesztő, de ettől kezdve Földényinek mégis osztoznia kell a fordítói hibák felelősségében.

A könyv felépítése voltaképpen hibátlannak mondható. Az elbeszéléseket a német kritikai kiadások sorrendjében, azok tördelését, helyesírását figyelembe véve közlik. Hasznos és sok tanulsággal járó a FÜGGELÉK,

mely a SZENT CECÍLIA rövidebb változatát, a KOHLHAAS MIHÁLYY egy részének folyóiratbeli közlését, továbbá az ide kapcsolódó ún. TÖRTÉNETI LUTHER-LEVEL-et, illetve Schöttgen és Kreysig 1731-es kompendiumának a lócsiszárra vonatkozó részét tartalmazza. Az utóbbi kettő közreadása fontos esemény, nagyban hozzásegít a Kohlhaas-kép árnyaltabb megismeréséhez, továbbá némileg megvilágítja Kleist munkamódszerét is. Hanem a Kohlhaas-töredék közlését már némileg a filológiai megalománia számlájára kell írunk. Alig-alig tér el az alapszövegtől, és bizonyára csak csekély olvasói érdeklődésre számíthat, a filológiai kérdések búvárlója meg úgyis a német szöveghez fordul, ha akar. Földényi F. Lászlónak a német kritikai kiadások alapján készült jegyzetei kiválóak, információkban gazdagok, remekül segítik a tájékozódást. Némli bánatot okozhat, hogy a magyar Kleist-befogadást még csak nem is említi, főleg német kommentárokat idéz. Egy magyar kiadásban a magyar szövegek teljes ignorálása – nos, ez fordított provincializmus és a már említett nagyzási hóbort egyik mellékhatása. Nagyon érdekes viszont, amit Kleist központosítási szokásairól ír – ez már a fordítások elvi kérdéseikhez vezet –, persze az ominózus Derida-idézetet most sem kerülhetjük el, ez amolyan újmódi gyermekbetegség, túl kell esni rajta, úgy látszik.

És most az új fordításokról. Ám mindenekelőtt a Földényi által is sokat idézett Thomas Mann megjegyzése, aki az amerikai Kleist-kiadás előszavában ekképpen ír: „*Nem ismerem az angol fordítást, midőn e sorokat írom, de megvallom, még elképzelni sem tudom, hogyan birkózott meg feladatával a kiadó bizalmi embere. Ha csak félig-meddig jó a tolmácsolása, már csodálatot érdemel, mert nem volt még a világon fordítói feladat, mely közelebb állt volna a megoldhatatlanhoz. Kleist elbeszélői nyelve egészen sajátos jelenség. Nem elég »történelmi« szemmel olvasnunk, mert Kleist korában sem írt úgy senki, mint Kleist. Előadási modora éppoly elképesztő, mint témaválasztása; kortársai, néhány ínyenc műértő – például Tieck – kivételével élvezhetetlenül modorosnak találták stílusát. De hogyan beszélhetnénk modorosságról ott, ahol annyi komolyságot, természetességet, belső kényszerűséget érzünk! Az író líraiatlan, vasszigorú tárgyilagosságba kényszerített impetusa bonyolult, görcsös, agyonterhelt mondat-*

kat produkál, melyeket új meg új »olyannyira, hogy«-szerű szerkezetekkel skatulyáz egymásba; ezek a türelmes művességgel formált mondatok lélekszakadva, hajszott tempóban száguldanak. Kleist képes egy huszonöt sorból álló »függő beszédet« egyetlen pont nélkül papírra fektetni, a mondatban tizenhárom »hogy« száguld egymás nyomában, a vége felé »egyszóval, hogy« kecséget, ám ez még mindig nem a vég, mert egy »és hogy« következik utána.» (In: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. I. köt. 386. o. Fordította: Szöllősy Klára.) Ez a rendkívül érzékeny és árnyalt szöveg igen sok tanulsággal szolgálhat számunkra. Az csak mellékes körülmény, hogy Thomas Mann szerint Kleist lefordítása szinte istent kísértő vállalkozás. Jóval lényesebb, amit Kleist modorosságáról, mondatnak agyonterheltségéről mond, és az a megállapítás, hogy a maga korában is unikálisnak számított ez az intonáció. Mert hát: mit tehet ilyenkor a fordító? Miféle nyelvhasználat jelenti itt a „hűséget”, ha ugyan értelmes fogalom ez egy fordítás vonatkozásában? Legyen a fordítás is görcsös és modoros? De mihez képest modoros vagy kifacsart nyelvű valami? Talán ez a legfontosabb kérdés. Wittgensteini alapokon beszélve: a fordítás nyelvjáték. Ám olyan nyelvjáték, mely csak egy másik, az eredeti szöveg nyelvjátékában, nyelvjátékával kezdődhet meg. A nyelvjáték szabálykövetést is jelent, az irodalmat a legtöbbször éppen az viszi előre, az nyit meg új távlatokat, hogy valaki áthágja e szabályokat. Ám ilyenkor mindig pontosan világos – mind a szerzőnek, mint a befogadónak –, hogy mit is sértettek meg, hol törték meg a regulákat voltaképpen. Egy fordítás esetében ez már korántsem ilyen egyértelmű. Nagyon leegyszerűsítve a kérdést: egy Kleist-fordítóknak voltaképpen a bevett Goethe-fordítások kánonjával kell szembeszegülnie. De hát ez bizonyára sem kívánatos, sem értelmes dolog nem lenne. Ha egy magyar fordító érzékeltetni kívánja, hogy az eredeti szövegben getörtetett a nyelv, akkor valószínűleg az éppen kánonnak számító magyar irodalmi nyelvet kell neki is kicsavarnia. Ám ilyen irodalmi kánon jelenleg nem létezik Magyarországon. Kérdés, hogy a magyar prózában létezett-e ilyesmi bármikor. Legjelentősebb regényíróink, Jókai, Kemény, Mikszáth, Móricz vagy éppen Krúdy nyelvhasználata sosem került a

nyelvi gondolkodás középpontjába. Ezekről eltérni tehát értelmetlen dolog. A Nyugat prózaírói gárdája kétségkívül megalkotott valamiféle eszményt, ám ez merőben ellentétes a Kleistével. Ez az átlátszó, mindig világos, „franciás”, kissé tárcalelkületű formaideál még szétrombolva sem alkalmas Kleist ropant terheinek elviselésére. A legújabb korban Nádas Péter hozott létre „németes”, igen bonyolult szerkezetű, mellékmondatok tucatjait egymásba fonó építményeket. Ám Nádas mindenekeelőtt líraian fogalmazott, nem az események vagy a tények leírása érdekelte elsősorban, mint Kleistet, hanem inkább az ezek kiváltotta érzemények, mint Proustot. Szóval a magyar prózában – ha jól rémlik – egyetlen olyan mozzanatot nem találunk, amely Kleist fordításához kiindulópontként szolgálhatott volna. És ekkor az új fordítók, Forgách András és Márton László úgy döntöttek, hogy megkísérelnek „hűek” maradni Kleisthez, vagyis megkísérlik nem elleplezni, kioldani, de inkább előtárni görcseit, grammatikai megszállottságát. De mivel nincs értelmezhető mércéje, hogy mihez képest csikorog valami, csak ritkán érezzük a formálásban sokszorosán igazolt és Thomas Mann által felemlegetett „belső kényszerűséget”, jó néhányszor inkább csak az egymáshoz kényszerűen csikorduló mellékmondatok panaszos segélykiáltásait halljuk, vagy azt, hogy egymástól mindörökre elszakítottak látszó mondatrészek mily kétségbeesetten ácsingóznak a száműzetésbe kergetett rokon szintagma után. És nyűgösebb pillanatainkban már nem is vagyunk képesek komolyan venni az egészét, ilyenkor a szöveg ellenállhatatlanul komikus hatást kelt, ám nem Kleist valóban meglévő groteszk hangvétele, hanem a fordítói önkény okán. Vagy nem esztétizálunk tovább, hanem arra gondolunk: hát igen, ezek egyszerűen csak rossz mondatok, és nincs teória, mely képes lenne pardont szerezni a számukra.

Íme A PÁRVIADAL című elbeszélés első mondata Forgách András magyarításában: „*Wilhelm von Breysach herceg, mivel, mióta titkos viszonyra lépett egy grófnővel, az Alt-Hünningen házból való és a herceg rangján alulinak ítélt Katharina von Heersbruckkal, a féltestvére, Rótszakkáll Jakab gróf, ellenségességben élt, visszatérőben volt, a tizennegyedik század vége felé, hogy Szent*

Remigius éjjele virradni kezdett, egy a német császárral Wormsban tartott találkozáson, ahol az uralkodónál elérte, törvényes gyerekek hiányában, kiktől haláluk fosztotta meg, a házassága előtt, hitvesétől született természetes fiának, Philipp von Hüningen grófnak törvényesítését.” (202. o.) A mondatban kétségkívül nincs félrefordítás, de inkább emlékeztet egy genealógiai és grammatikai tömegszerencsétlenségre, mint egy értelmes expozícióra. Nem vitás, az eredeti német mondat gyilkosan bonyolult, minden közbevetése, mellékmondata egy-egy alig védhető halálos szúrás a fordító szíve irányába: „*Herzog Wilhelm von Breysach, der, seit seiner heimlichen Verbindung mit einer Gräfin, namens Katharina von Heersbruck, aus dem Hause Alt-Hüningen, die unter seinem Range zu sein schien, mit seinem Halbbruder, dem Grafen Jakob dem Rotbart, in Feindschaft lebte, kam gegen das Ende des vierzehnten Jahrhunderts, da die Nacht des heiligen Remigius zu dämmern begann, von einer in Worms mit dem deutschen Kaiser abgehaltenen Zusammenkunft zurück, worin er sich von diesem Herrn, in Ermangelung ehelicher Kinder, die ihm gestorben waren, die Legitimation eines, mit seiner Gemahlin vor der Ehe erzeugten, natürlichen Sohnes, des Grafen Philipp von Hüningen, ausgewirkt hatte.*” Ahány mellékmondat, annyi ténymegállapítás, annyi rokoni viszony, annyi tulajdonnév, lényeges és lényegtelen már-már kínos és feszélyező szálazgatása, mindez vadul szétdobálva, hogy a német grammatika gyémántszerkezete képes csak összetartani. Minderre még „rápakolni”, mindezt még széjjelebb feszíteni – azt hiszem, téves döntés, hamis koncepció, még akkor is, ha a hűség jegyében történt. A német mellékmondatok *sorrendjének* megtartása mindenáron bizonyosan értelmetlen egy magyar mondatban, a ziláltságban is jelen lévő vasszerkezetet magyarul kell előtárni, minden más esetben a szöveg nyersfordításnak hat. Ha most eltekintünk attól, hogy két csúnya germanizmus maradt így a mondatban („*egy grófnővel*”; „*egy találkozáson*”), még mindig szemére vehetjük a fordítónak a fentieket, és ráadásul azt, hogy a magyarul felhangzó tényállítás ekképpen csaknem érthetetlen. Nem könnyű felérni a német szövegből sem, de valami ilyesmit sikerült kihüvelykezni: volt egy herceg, akinek szeretője volt egy bizonyos Katharina von Heersbruck;

nem házasodtak össze, és így nemzették Philipp von Hüningen grófot, aki azonban eképpen nem számíthatott törvényes gyerekek; aztán összeházasodtak, gyerekeik születtek, de azok mind meghaltak, ráadásul Rótszakállú Jakab haragudott a féltestvéreire, mert az egy rangon aluli nővel tartott viszonyt. Forgách szövegében a rosszul egymás mellé illesztett mellékmondatok nehezítik ennek a tényállásnak a megértését, ráadásul úgy hangzik, mintha a herceg törvényes gyerekek hiányában érte volna el a császárnál a legitimációt, mintha az egyik tény oka lett volna a másinak, holott erről szó sincs. Magam a következőt javasolnám, bár tudom, hogy ez sem tökéletes: „*Wilhelm von Breysach herceg, aki az Alt-Hüningen házból származó és rangon alulinak tartott Katharina von Heersbruck grófnővel folytatott titkos viszonya óta a féltestvéreivel, Rótszakállú Jakab gróffal viszálykodásban élt, a tizennegyedik század vége táján, mikor Szent Remigius éjjele derengeni kezdett, éppen visszatérőben volt a német császárral Wormsban rendezett találkozájáról, ahol uránál kieszközölte, hogy mivel házasságában született gyermekei már korábban elhaltak, a hitvesével még törvényes nászszünet előtt nemzett természetes fiát, Philipp von Hüningen grófot legitimálják/törvényesítsék.*” Hangsúlyozom: nem arról van szó, hogy Forgách András ne tudna németül vagy magyarul elég jól, hanem arról, hogy a téves elképzelés, a hamis koncepció gúzsba köti a fordítót, vadul tapadni kezd a szöveghez, és végül teljesen beleszagad. A filológia rémuralma ez – valami hasonlóról beszélt Vas István nagyon régen, 1962-ben az új Horatius-kötet megjelenésekor. És páratlan bátorsággal arra biztatta, mi több, lázította a fordítókat, hogy ne vegyék szentírásnak a rövid és hosszú szótagok váltakozásának szabályát. Gondoljuk meg: mindezt az elképzelhető legkötöttebb versformák esetében! Vas – mint valóban nagyvonalú, az esztétikai kicsinyeskedést zsigerből elutasító alkotó – arra gondolt, hogy mindennél fontosabb a magyar nyelv épségét nem veszélyeztető áttünetések megalkotása. Röviden arról van szó, hogy mindenképpen *olvasható* szöveget kell teremteni. (In: AZ ISMERETLEN ISTEN. Szépirodalmi, 1974. 600. o.) Magam tőle vettem a bátorságot, hogy –

elismerem, példátlanul szemtelenül – újrafordítam Forgách szövegét, persze csak megfontolandó javaslatként. És természetesen maga Forgách is bátorított, aki a SZENT CECÍLIA, részben pedig az O... MÁRKINÉ lefordításakor a legkevésbé sem volt a szöveghez vadul tapadóan kicsinyes. Bár munkáiból általában hiányzik a valódi ihletesség és költészet, a szárnyalásra is buzdító bátorság, de, különösen az első helyen említett novellában, többnyire szép munkát végzett. Ám van valaki a kötetben, aki képes volt bebizonyítani, hogy lehetséges, tökéletesen hűen az eredetihez, megtartva annak összes furcsaságát és szabálytalan görcsét, épeszű, liraian lüktető ritmusú, a forma arányait plasztikusan kidomborító, gördülékenyen előrehaladó magyar mondatokban lefordítani Kleistet. Szabó Ederől beszéltek természetesen, akinek klasszikusszámba menő 1958-as átültetése valódi dísz és a Kleist-próza fordításának etalonjaként felmutatható centruma a kötetnek: A CHILEI FÖLDRENGÉS. A szövegközlők – szerencsére! – ezúttal csak a tördelésen változtattak a német kritikai kiadás szerint, ez a döntés viszont a valóban dicséretes filológiai beavatkozások közé tartozik.

Ekkor hát egy újabb témához értünk, az újrafordítások kérdésköréhez. Több oka lehet, ha valaki vagy valakik úgy dönt(enek), hogy a régi, „bevett” magyartítás helyett újra kell fordítani egy klasszikus szöveget. Megkísérlek néhány ilyen szempontot felsorolni, hangsúlyozva, hogy ezek többnyire a próza-fordításokra vonatkoznak. Tehát: 1. A régi fordítás súlyos, orvosolhatatlan tévedéseket tartalmaz. 2. A régi fordítás oly mértékben elavult, oly régi nyelvi állapotot tükröz, hogy immár élvezhetetlen. 3. A fordítás korrekt, tökéletesen élvezhető, de „félreinterpretaálja”, mintegy meghamisítja az eredeti szellemét. 4. Fellép egy jelentős, a nyelvet komoly mértékben megújító alkotó, aki szinte életműve részének tekintti egyes művek tolmácsolását. 5. Bizonyos fokig új nyelvi kánon alakul ki, az irodalmi ízlés alapjaiban változik meg, és ez megváltoztatja a klasszikusokhoz való viszonyt is. Esetünkben az első két pont nyilván nem jöhet számításba. A mindmáig alapvetőnek számító magyar Kleist-kiadás (HEINRICH VON KLEIST VÁLOGATOTT MŰVEI. Európa, 1977) négy elbeszélést tartalmaz,

ebből kettő került át az új kötetbe, a már említett A CHILEI FÖLDRENGÉS és az ELJEGYZÉS SANTO DOMINGÓN, Antal László fordításában. Mindkettő kiváló munka, nem igényel változtatást. Minden jel arra utal, hogy a felsorolt pontokból a 3–5-tel jelzettekkel kell komolyabban számolnunk. Csak ezek készíthették a „kiadó bizalmi embereit”, Forgách Andrást és Márton Lászlót, hogy a régiak után ők is sorompóba szálljanak. Hogy Kászonyi Ágota után Forgách András is lefordította az O... MÁRKINÉ-t – nos, ez, az eredmény ismeretében, előrelépést jelenthet a Kleist-befogadás magyar történetében. Forgách átültetése érzékenyebb, az eredeti morális és nyelvi alvajárását, félig-meddig eszelős groteskségét és kínosságát jobban és hajlékonyabban megjelenítő szöveg, valahogy modernebb interpretáció, mint az 1977-es ajánlat. Ugyanakkor nem teszi lehetetlenné és érvénytelenné Kászonyi Ágota fordítását – és ez így van jól, mostantól két O... MÁRKINÉ-szöveggel rendelkezünk, az olvasó ízlése fog közülük választani.

Márton Lászlóra már új bekezdést kell nyitnunk. Az ő esetében inkább a 4–5. pontban említett tendenciák léptek színre. Mint erős karakterű prózaíró könnyen eshet abba a hibába, hogy túlságosan is az előtérbe állítja személyiségét a fordítás során, hogy kellő mértékű alázat híján úgy érezhetjük, már régóta Márton László és nem X. Y. szövegét olvassuk. Így történik a KOHLHAAS MIHÁLY esetében. Azt hiszem, Kardos László „klasszikus” fordítása jobb, mint Mártoné. Úgy vélem, remek megoldásai mellett Márton az összes jelentős hibát elköveti, melyet egy fordító csak elkövethet. Beszéljünk rögtön a legvadabb melléfogásáról. Hinz és Kunz kamarásokat a legnagyobb feszeltséggel „Pityi és Palkó” uraknak nevezi az új szövegben. Földényi, aki valószínűleg érzi a bajt, egy külön jegyzetben próbálja igazolni ezt a nehezen tolerálható eljárást: „Olyan gyakran előforduló nevek, hogy már Eckhart mester gyűjtőnévként alkalmazza őket. Bárkire vonatkozhatnak, gyakoriságuk miatt elsősorban a közönséges, sőt buta emberek megjelölésére használják.” Legfőbb kifogásaim: 1. Magyar beszélő nevek beiktatása a szövegbe akkor, amikor a többi név megmarad az eredeti német formában – baklövés, elvileg kifogásolható. (NB:

nekem már az sem tetszik, hogy Kohlhaasnak megmaradt a Mihály keresztneve, ám itt a hagyomány erőnek bizonyult, nehezen szoknánk meg a Michael Kohlhaas alakot.) 2. Kleist soha nem él nyelvi humorral, vagy legalább nem az ilyen harsány formájával a szójátéknak. 3. A Pityi és Palkó alakban van valami dévajul népies, ez tökéletesen idegen Kleisttől. 4. Pityi Palkó valóban gyűjtőnévszerű, de Pityiként és Palkóként különválasztva már a fordító infantilis humorának terméke. 5. Talán még igazolható lenne az eljárás, ha Hinz és Kunz, akár Dobcsinszkij és Bobcsinszkij vagy Rosencrantz és Guildenstern, mi több, A KASTÉLY-ban szereplő Jeremiás és Barnabás *mindig együtt*, mintegy spirituális ikerként lépne fel. De Kleistnél nagyon is függetlenül mozognak, egyszerűen szellemileg sem igazolható ez a megoldás. (Márton László talán Szabó Edétől vette az ötletet, aki E. Th. A. Hoffmann MURR KANDÚR című regényének fordításában hasonlóan adta vissza a Hans und Kunz megjelölést. A szöveg az Európa Kiadónál '67-ben megjelent kiadás 39. oldalán így olvasható: „Bármikor megtudhatta..., hogy Pityi Palkó jól és szorgosan gondozza-e a szőlőjét?” Ám itt, ebben a rendkívül játékos szövegben ez a megoldás nagyon is indokoltan látszik, arról nem szólva, hogy Szabó Edének eszébe sem jut felbontani a Pityi Palkó megjelölést.)

Márton szövege egyébként is tele van furcsaságokkal, erőltetésekkel. Már a legelején gyanút fogunk, amikor azt olvassuk, hogy Kohlhaas „egy fűzérre való gyermeklóval” (5. o.) vágott neki a vásárnak. Az persze világos, hogy „gyermekló” megjelölésű szó nem létezik. De a dolog egyébként is képtelenség, egy piciny csikó csak dögölten jutna el a hosszú úton a vásárig, arról nem szólva, hogy kiscsikókat igen ritkán szoktak áruba bocsátani. Az eredeti szöveg a „*junge Pferde*” megjelölést alkalmazza, és Kardos így is fordítja: „*fiatal ló*”. Ez sem túl szerencsés megoldás, magam a „*növendék ló*” kitéltet javasolnám, tudva, hogy ez meg talán suta. Gyermeklovakról persze bizonyosan nincs szó, azért sem, mert két lappal később arról értesülünk, hogy Vencel úrfi „*megkívánta a hatalmas fakó csődört*”. (7. o.) Lóverseny tapaszlatom alapján arra tippelek, hogy itt amolyan „nyeret-

len kétévesekről” van szó: már kifejlett állatok, a legszebb ifjúkor előestéjén. Ennyit a lovakról. Aztán nem sokkal később legalább úgy megdöbbenünk, mint Kohlhaas, mikor azt olvassuk, hogy: „*A lócsiszárnak a mellényéhez csapódott a szíve.*” (10. o.) Íme a jellegzetes Márton-féle hang, az önkényes, nyakatekert nyelvhasználat. (Azt csak zárójelben mondom, hogy az előbb szándékosan tettem kettőspontot a „*hogy*” után, ez is Márton egyik ortográfiai újítása, melyet következetesen a függő beszéd felidézésekor alkalmaz a szövegben, ám néha narratív részek is odaragadnak, ekkor keletkeznek az ilyesfajta zűrzavaros mellékmondatok: „*miközben kijelentette, hogy: tud ő majd érvényt szerezni jogainak, pej lovára, és ellovagolt.*” (11. o.) (Ti. Kohlhaas felugrott a pej lovára, nem pedig érvényt szerzett rá jogainak.) Kardos sem találja meg a tökéletes arányt mellény és sziv viszonyában: „*A lócsiszárnak nagyot dobant a szíve.*” (650. o.) Az eredeti kétségkívül erős, már-már expresszionista képet villant fel, de azért nem annyira elrugaszkodott, mint Márton véli: „*Dem Rosshändler schlug das Herz gegen den Wams.*” Szóval valami olyasmiről van szó, hogy a lócsiszárnak majd szétvetette a mellényét a szíve. Ezt a mondatot egyiküknek sem sikerült megnyugtatóan lefordítania. Kis híján így jártak a Vencel úrfit megmentő ajtóval és lépcsősorral. Márton szerint egy rejtekajtó volt a kastély hátsó falában, „*mely a levegőbe nyílt.*” (29. o.) Akkor hát a gonosz hűbérúr lezuhant és nyakát szegte volna a vár aljában?! Persze Kardost nem lehet az ilyesmi felültetni, bár az ajtó szó szerint tényleg a levegőbe nyílt („*in die Luft hinausging*”), helyes fordítása „*a szabadba nyíló*” ajtóról beszél. Márton egyébként ezt az egész mondatot félreérti: nem az Elbán álló sajkák voltak egy kis tetővel fedve, hanem a folyóhoz vezető kőlépcső – akit érdekel a majdnem pontos fordítás, megtalálhatja Kardos Lászlónál (a már említett 1977-es kiadás alapján idézem – 671. o.). Márton még egy jelentős félreértésre hívnám fel a figyelmet, a kötet 52. oldalán azt állítja, hogy Palkó kamarás olyan pillantást vetett Vencel úrra, hogy „*ez Vencel urat, ha vasból lett volna is, összeromzosolta volna.*” Tévedés: Kleist azt írja, ha a *pillantás* vasból lett volna, bizonyára kettévágta volna Vencel

urat, amint azt Kardos pontosan magyarítja: „Kunz úr, a kamarás, néma dühtől szikrázó pillantást vetve rá, amely, ha vasból lett volna, kettévágná a várúrfit.” (694. o.)

A német mellékmondatok sorrendjének vak követése Mártont is csikorgó megoldásokra viszi. A legszebb példa ismét a KOHLHAAS-ból származik: A lócsizár felesége „megfordult, és felkapta legkisebb gyermekét, aki mögötte játszadozott a földön, pillantásokat, a nyakláncával játszadozó fúcska rózsás orcáján túlnézőket, amelyekben a halál rajzolódott ki, vetvén a lócsiszárra, és egy iratra, amelyet emez a kezében tartott”. (20. o.) Erre csak Karinthyt idézhetem: „ülő férfi, szándékosan elrajzolt fülekkel”.

Márton a KOHLHAAS-ban akkor van igazán elemében, mikor a különféle agyament császári és kamarási, vazallusi és városhírói, választófejedelmi és ügyintézői leiratokat, feliratokat, végzéseket és fellebbezéseket, átiratokat és átvételi elismervényeket, meghagyásokat és hirdetményeket, és ki tudná még felsorolni, miféle, a Kohlhaas-féle ügydarabra vonatkozó emlékeztetőket, feljegyzéseket és panaszokat, továbbá folyamodványokat kell tolmácsolnia, pontosabban a hivatali papírok végtelen útját Németország legkülönbélebb tartományjaiban. Márton sokszor Kafka felől fordít, helyesen, hisz jól tudjuk, hogy A PER írójának kedvence volt Kleist kolosszális kisregénye, ha csak módja nyílt rá, rögtön felolvasta a barátainak vagy a nagyobb nyilvánosság előtt. Ám a legnagyobb furcsaság az, hogy Szabó Ede, A PER későbbi magyarítója is karkai ihletéssel fordította A CHILEI FÖLDRENGÉS-t. Munkájában még sincs nyoma az erőltetésnek, a nyelvi görcsöknek. Márton csak nagy ritkán képes felszárnyalni, e tekintetben a legsikeresebbeknek A LOCARNÓI KOLDUSASSZONY egyes részletei bizonyultak. Fordítói nyelve többnyire modoros, ha szabad így mondani, manierista. Kleist-magyarítását egy jelentős nyelvtelhetség nagyszabású kudarcának érzem, aki saját művészetének problémáit akarva-akaratlanul, de beépítette fordításába. Ragyogó megoldásai ellenére új KOHLHAAS MIHÁLY-ajánlata nem mérhető Kardos László régebbi, mértéktartóbb, megbízhatóbb javaslatához. Ha Forgáchon néha az ihletetlenséget kértem számon, Mártonban az ihletettséget vélem veszedelmesen túltengeni.

És mégis rendkívül fontos, hogy ez a kötet megjelent. A fordításokból leszűrhető tanulságok némileg a magyar próza általános állapotát is érinthetik, hisz ezúttal Kleist hajmeresztő nehézségű epikus nyelve volt a vizsgafeladat. Egy irdatlan nyelvi univerzummal való találkozásban most részben kiderült, hogy mire is futja az újabb magyar próza esz-köztárából. Annyi már bizonyos, hogy nincs okunk az önelégültségre. De a nagy stílusért folytatott küzdelemnek megvan a szépséges pátosza.

Bán Zoltán András

II

KLEIST MEGSZÓLAL

Heinrich von Kleist 1777-ben született az Odera menti Frankfurtban, és 1811-ben a Potsdam közelében fekvő Wannsee partján önkézevel vetett véget életének. Életrajzának számos rejtélyes mozzanatát és különös halálának valódi motívumait – noha barátnőjével, Henriette Vogellel együtt elkövetett kettős öngyilkosságának külső körülményei búcsúlevelükben és a fennmaradt boncolási jegyzőkönyvekben részletesen dokumentáltak – sem a biográfiai, sem pedig a pszichoanalitikus irányultságú kutatásnak nem sikerült megnyugtatóan tisztáznia. Talán ez is az oka a személye és művészete iránt újra meg újra feltámadó érdeklődésnek.

Kleist porosz nemesi-katonatiszti családban született, atyai nagybátyja volt Ewald Christian von Kleist, a német felvilágosodás jeles katonaköltője, akiről Lessing állítólag Tellheim őrnagy figuráját mintázta MINNA VON BARNHELM című vígjátékában. Életének épp ez a származás volt talán egyik legfőbb tehertétele. Mindhiába hadakozott a porosz tradíció ellen, életútjának több pontján is hasztalan próbálta megtagadni. Mégis – paradox módon – épp ebből a rejtélyes és sok tekintetben problematikus sorsból (melybe bizonyára egyéb személyes természetű bonyodalmak – több életrajzíró latens homoszeexualitást emleget – is belejátszottak) alkotta meg Kleist a német irodalomtörténet mindmáig egyik legizgalmasabb, legirritálóbb élet-

művét. (A Kleist műveiből kiinduló és máig ható irritáció egyik legnagyobb példája Hans Neuenfels HEINRICH PENTHESILEA VON KLEIST. ÁLMODOZÁSOK EGY RENDEZÉSÉRŐL című filmje, mely következetesen egymásba csúsztatja a nyugat-berlini jelen, a Kleist korabeli porosz klasszicizmus és a görög klasszika terét és idősíkjait.) És tegyük mindjárt hozzá: egyszerűen az egyik legmagányosabbat és legfolytathatatlanabbat. Kleist ugyanis nemhogy tradíciót vagy iskolát nem teremtett, hanem életműve – bizonyára sajátos irodalomtörténeti helyzetéből adódóan – a szó legszorosabb értelmében egyszerűnek és majd' minden tekintetben folytathatatlanak bizonyult.

Az irodalomtörténet-írásnak nemcsak a kleisti biográfia rejtélyes mozzanatai okoztak és okoznak még mindig fejtörést. Ezek felderítésénél nem kevésbé lehetetlennek bizonyult a szerző egyértelmű irodalomtörténeti beskatulyázása is. Mert tény egyfelől, hogy Kleistet szoros, olykor személyes szálak fűzték a romantikához – bizalmas barátai között találjuk például a teoretikus Adam Müllert és a szépíró Fouquet –, másfelől viszont Goethét tekintette legfőbb példaképének és mértékadó mesterének. Ez a viszony sem volt azonban mentes a zavaros momentumoktól: AZ ELTÖRT KORSÓ 1808-as weimari ősbemutatója után, mely a weimari színház intendantsi tisztét akkoriban betöltő Goethe kezdeményezésére jött létre, Kleist párbajra akarta hívni mesterét, személyesen őt okolván a darab úgymond szándékos megbuktatásáért. Ami pedig Goethét illeti, ő e kinos esettől kezdve a maga részéről „a természet súlyos eltévelyedését” vélte felfedezhetni Kleist életében és műveiben. Az önmagukban véve is meglehetősen zavaros és ellentmondásos személyes kapcsolatoknál jóval fontosabb persze, hogy Kleist írói életműve sem a klasszikához, sem a romantikához nem sorolható, noha egyaránt mutat klasszikus és romantikus vonásokat. A mű a maga egészében kívül áll és túlmutat mind a klasszikán, mind pedig a romantikán – Kleistet szinte kortársának érezheti a figyelmes és türelmes olvasó.

Kleist úgyszólván a modernitás küszöbén állva mindjárt a szó legszorosabb értelmében félelmetes radikalizmussal vetette fel azokat az élet- és bölcséleti problémákat, melyekkel

itt és most is még mindig nap mint nap szembeesülünk és küszködünk. Életművének egyik kulcsszava minden bizonnyal a *rejtély*. Kleist gyökeresen szakított a német felvilágosodás és klasszika pedagógiai optimizmusával és a humánus emberről szőtt fennkölt ábrándjával. *Az emberi nem nevelése* gyönyörű, csak épp megvalósíthatatlannak bizonyult lessingi eszményét és a klasszika – Winckelmann szállóigévé lett mondata szerint a „*nemes egyszerűség és csendes nagyság*” minőségeivel jellemezhető – ember- és világképét alapjaiban kétségbe vonva hallatlan elszántsággal és példátlan könnyörtelenséggel jelentette be kételyeit és fogalmazta meg kétségeit – az ismét titokzatosnak, rejtélyesnek, érthetetlennek, sőt értelmetlennek mutatkozó emberről és világról. Mert Kleist elbeszéléseinek világa csak látszatra könnyűszerrel elbeszélhető és kényelmesen lakható, kerek egész és értelmesen berendezett világ. Elbeszélője mindhiába ragaszkodnak körömszakadtáig az értelmes és érthető világrend eszményéhez, a teleológiához vagy legalább annak látszatához. Az elbeszélő világ minduntalan megcáfolja az elbeszélőt, egyre szaporodnak a véletlenek, míg végül menthetetlenül felüti fejét a káosz, kiüresítve és hiteltelenné téve a mindentudásnak látszatához görcsösen ragaszkodó elbeszélő diskurzusát, melyből ilyenformán nem marad más, mint az olthatatlan és kétségbeesett vágyakozás az értelem és az abszolútum után.

Legelsősorban persze maga az elbeszélő ember az, aki e világ rejtélyességét és áttekinthetlenségét okozza: Kleist legfontosabb kérdése magára az emberre, az ember természetére és a világban elfoglalt helyére vonatkozik. Míg a klasszika az embert alapvetően ismertként tételezte – vagyis pszichológiája, ha volt egyáltalán, tudatpszichológia volt –, és a humanitás szellemében nevelhetőnek gondolta és látta vagy legalábbis akarta látni, Kleistnél maga az emberi természet az, ami ismét kiváltóképp rejtélyessé és problematikusává válik: hőseit olyan erők uralják, melyeket nemhogy kiismerni és uralmuk alá hajtani, de néven nevezni sem bírnak. Csaknem egy évszázadnak kellett még eltelnie Kleist halála után, míg Freud végre néven nevezte őket.

Szokatlan és – könyvkiadásunk jelen állapotát tekintve túlzás nélkül állítható – merész

vállalkozásba fogott a Jelenkor Kiadó, mikor rászánta magát Heinrich von Kleist összes műveinek megjelentetésére. Az idei Könyvhéten a tervezett életműsorozat első, Kleist valamennyi elbeszélését tartalmazó kötetét vehette kézbe az olvasó. A könyvben szereplő művek esztétikai értéke és viszonylagos magyarországi ismeretlensége, illetve újdonsága önmagáért beszél, a vállalkozás tehát nem szorulna különösebb indoklásra vagy igazolásra. Ha netán mégis ilyesmivel próbálkoznunk, leginkább talán Forgách András, az ELBESZÉLÉSEK egyik fordítóját hívhatjuk segítségül, aki nemrégiben a budapesti Kleist-fesztivál alkalmával rendezett szimpóziumon a szerző magyarországi „klassziczálódásáról” beszélt. Kérdés azonban, mit értsünk, mit érthetünk egyáltalán Kleist esetében klassziczálódáson, és mért épp mostanában zajlik – ha zajlik – nálunk e folyamat.

Tény, hogy az utóbbi időben feltámadt az érdeklődés Kleist iránt. Erre utalnak nemcsak az elmúlt évadok színpadi bemutatói, hanem közvetve maga a Jelenkor Kiadó vállalkozása is, mely nyilván valamely legalábbis latensen létező olvasói érdeklődésnek kíván elébe menni. Kleist klassziczálódásáról mégis csak bizonyos megszorításokkal beszélhetünk. Elképzelhető ugyan, hogy a kiadó dicséretes erőfeszítése nyomán a kleisti életmű az eddiginél nagyobb mértékben részévé válik majd a magyar irodalmi köztudatnak – ami önmagában véve is nagy eredmény volna –, sőt talán még az is, hogy egy ideig kitüntetett figyelem fogja övezni; azt azonban – mint fentebb már utaltam rá – nem tartom valószínűnek, mi több, lehetségesnek sem, hogy megtermékenyítő impulzusok fakadjanak belőle, illetve magyar folytatója akadjon. (Aligha kell mondanom: nem kis öröömre szolgálna, ha kéretlen próféciam mielőbb elnyerné méltó cáfolatát, aminthogy azért akadt már ilyesmire példa Sütő András vagy Hajnóczy Péter egyes műveiben.)

A másik kérdésre – hogy tudniillik mi az oka Kleist magyarországi klassziczálódásának *épp most, a XX. század '90-es éveinek közepe táján* – az igazat megvallva nem szolgálhatok értelmes felelettel, sőt az említett szimpóziumon e témáról folytatott kerekasztal-beszélgetés is csak tovább növelte tanácstalanságo-

mat. Úgyhogy e pontban mindössze halk kétegytelmet tudom megosztani az olvasóval, melyek persze a legkevésbé sem csökkentik a vállalkozás elvitathatatlan érdemét: tartok tőle, hogy Kleist Magyarországon mind a fent elmondottak ellenére továbbra is kevesek ügye – netán vesszőparipája – marad csupán. (Kétegytelmet annak ellenére fenntartom, hogy a kötet időközben előkelő helyet foglal el például az Írók Könyvesboltja sikerlistáján.)

Már pusztán a tartalomjegyzéket áttekintve is megállapítható, hogy a könyv alaposan túlteszi azt, amit címében ígér. Nemcsak azért, mert Kleist *valamennyi* elbeszélését tartalmazza, hanem azért is, mert egyébként is jóval többet nyújt annál, ami egy népszerű kiadástól elvárható.

A teljességre törekvést a kötet egyik legfontosabb erényének tartom. Azt bizonyítja ugyanis, hogy a könyv létrehozói felnőttek tekintik az olvasót, vagyis lehetőséget nyújtanak neki az önálló ítéletalkotásra, ugyanakkor bőséges függelékekkel, jegyzetapparátussal és életrajzi információkkal sietnek segítségére. A teljességre törekvést másfelől azért is üdvösnek tartom, mert a kötetben így Kleist magyarul mindaddig hozzáférhetetlen elbeszélései is helyet kaptak, olyanok, mint például A LELENC (Márton László fordítása néhány hónappal az ELBESZÉLÉSEK megjelenése előtt volt olvasható először a *Nappali házban*), melyet a legutóbbi időig a germanisztika sem taksált ugyan túl sokra, melynek esztétikai értékéről és – Kleist minden bizonnyal legutolsó elbeszélése, úgyszólván elbeszélői testamentuma lévén – az életmű egészében betöltött kulcsszerepéről talán annyival is könnyebben meggyőződhet az elfogulatlan magyar olvasó.

A Kleist nyolc elbeszélését tartalmazó kötetben egyaránt szerepelnek régi és új fordítások. Habár, mint fentebb már szó esett róla, a könyv tartalmazza Kleist néhány magyarul mindaddig hozzáférhetetlen írását is, e megállapítás mégsem egészen triviális. Egyrészt azért nem, mert – mint Földényi F. László, a szövegek gondozója a jegyzetekben utal is rá – a kötet újraszervezett változatban adja

közre Antal László és Szabó Ede régebből már ismerős fordításait, másrészt pedig azért sem, mert Márton László új fordításában közli Kleist Magyarországon talán legismertebb elbeszélését, a KOHLHAAS MIHÁLY-t, noha ennek a szövegnek is létezik már-már klasszikusnak számító magyar változata, Kardos László fordításában. Kérdés, mi indokolja vajon a meglehetősen szokatlan szerkesztői beavatkozást, illetve épp annak az elbeszélésnek az újrafordítását, mely Kleistet Magyarországon mind ez idáig leginkább reprezentálta.

A magam részéről a régebbi fordítások átszerkesztését tartom a kötet legvitathatóbb, legproblematisabb pontjának. Úgy vélem, csakis szükségmegoldásról lehet ez esetben szó, melyet azonban még ilyenként is meglehetősen nehéz elfogadni. A szerkesztői jegyzetkből is kiviláglik ugyanis, hogy Földényi – teljes joggal – alapvető jelentőséget tulajdonít a Kleist-szövegek olyan első pillantásra talán mellékesnek tűnő strukturális elemeinek, mint például a bekezdésekre való tagolás, a grammatikai szabályoknak gyakran fittyet hányó központozás vagy épp a függő beszéd nemegyszer meglehetősen önkényesnek, de legalábbis öntörvényűnek tetsző alkalmazása. Így aztán a magyar szövegek átszerkesztése során szükségképp ellentmondásba keveredik önmagával – ezért is gondolom, hogy csupán szükségmegoldásról lehet szó –, hiszen kénytelen úgy tenni, mintha mindaz, ami a német eredetire áll, a szöveg magyar változatára nem vonatkoznék, illetve mintha e Kleistnél alapvető jelentőségű szövegelemek megváltoztatása a német eredetivel ellentétben nem befolyásolná, módosítaná alapvetően a magyar szövegek jelentését. Más szóval: a szerkesztői beavatkozás végső soron a magyar fordítások voltaképpeni szerzőségét teszi nagymértékben kérdésessé.

Másként áll azonban a helyzet a KOHLHAAS-novella újrafordításával. Erre nyilván azért került sor, mert a kötet alkotói a maguk műfordítói és szerkesztői koncepciójával teljes mértékben összeegyeztethetetlennek tekintik Kardos László fordítását, ugyanakkor viszont nagyon is érthető módon – a függelék tanúsága szerint is, mely több, a novella keletkezésében vélhetően fontos szerepet játszott dokumentumot közöl – kulcsszerepet

tulajdonítanak a szövegnek a kleisti életműben vagy legalábbis annak magyarországi recepciójában.

És valóban: Kardos és Márton fordításainak összevetése alapvető koncepcionális elmentésre enged következtetni, mely egészen vázlatosan talán az alábbiakban foglalható össze. Míg Kardos „szabadon” fordít, és az eredetitől nemegyszer kissé messzebbre távolodva – főként a szintaxis egyszerűsítése révén – jó, sőt ékes magyarságú, olvasmányos és jól olvasható, sima és gördülékeny, mindenekelőtt tehát *magyar* szöveget hoz létre, addig Márton szigorúan, olykor már-már szolgálai módon ragaszkodik az eredetihez, igyekezvén a lehetőségekhez mérten annak minél több – első pillantásra talán pusztán különcködőnek tűnő – strukturális, szintaktikai és grammatikai sajátosságát a célnyelvben megvalósítani. Nem túlzás talán azt állítani, hogy Márton ezúttal rendkívül közel került A MŰFORDÍTÓ FELADATA című esszében kifejtett Walter Benjamin-i eszményhez, mely a fordító alapvető feladatát nem a szöveg tolmácsolásában jelöli meg, hanem abban látja, hogy annak eredendő idegenségét a célnyelvben is megőrizve az emberi nyelv elvesztett egyetemességének helyreállításán munkálkodjék.

Akinek valaha is alkalma volt már németül olvasni Kleistet, az pontosan tudja, hogy Kleist voltaképp nem németül, hanem – némi túlzással – kleistül beszél. Azon jelentős alkotók közé tartozik tehát – kisebb-nagyobb mértékben alighanem minden igazán nagy író ilyen –, akik írói megszólalásuk során nem készen kapják, hanem csinálják, nem csupán használják, hanem mindenekelőtt megteremtik a nyelvet, a magukét, mely attól kezdve – legalábbis elvben – mindenkié. Kleist mondatainak szintaxisa és grammatikája legfeljebb elrettentő példaként szolgálhatna mondjuk az iskolás nyelvoktatásban. Mármost Márton szövegének legfőbb érdekét épp abban látom, hogy *pont olyan* kevésbé szól magyarul, mint Kleisté németül. Úgy vélem, a fordítónak sikerült létrehoznia a magyar nyelven belül egy olyan sajátos kleisti idiómát, amely a Kleistet csak magyarul olvasók számára is lehetővé teszi, hogy a maga teljességében átlássák és megértsék a szerző jelentőségét. Aki ékes magyarságot, netán fo-

gyaszthatóságot kér számon a fordítón, az alkalmasint épp a legfontosabbról felelkezik meg: arról, hogy a nagy írók legelső sorban is a nyelvhez fűződő produktív viszonya teszi azzá, ami. Mert a nyelv – legalábbis az irodalom nyelve – nem pusztán kommunikációs eszköz, melyet, ha úgy tetszik, jól-rosszul használhatunk, ha viszont épp úgy tartja kedvünk, akár el is tekinthetünk tőle. Az irodalom nyelve nem más, mint maga az elbeszél világ anyaga és szerkezete. Nem kényelmes vehiculum, hanem legyőzendő közegellenállás mindnyájunk számára, akik be akarunk lépni az elbeszél világba.

Kleist megszólal tehát, jobban mondva: tényleg Kleist szólal meg ebben a kötetben. Első hallásra ugyan úgy tűnik talán, anyanyelvünkön beszél. A figyelmes olvasó azonban hamar be fogja látni: alaposan meg kell küzdenie azért, hogy elsajátíthassa a kleisti idiómát, és bebocsátást nyerjen e rejtelmes és izgató világba. De mindeközben talán belátja majd azt is: az eredmény megéri a fáradságot, érdemes időt és figyelmet szentelni rá.

Kurdi Imre

LÉLEK ÉS GÁZKAMRA

*Holocaust. Thalassa, 1994/1–2. szám
T-Twins, 1994. 356 oldal, 390 Ft*

A holocaust a pszichoanalízist kétszeres értelemben érintette. Hatmillió ember üldözésének és kiirtásának ténye elkerülhetetlenné tette, hogy a XX. századnak és általában az emberi történelemnek ezt a központi jelentőségű eseménysorát a lélektan eszközeivel is értelmezzék.

Ugyanakkor maga a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusok is tárgyai voltak a náci ellenségességnek. A mélylélektan iránt tanúsított nemzetiszocialista ellenszenv nem csupán a pszichoanalitikusok jelentős hányadának és magának Sigmund Freudnak zsidó származásából adódott, hanem tanításuk emancipációs, aufklérista jellegéből is. A kető persze a náci szemében egybe is esett,

amit jól tanúsít Oláh György nyilas újságíró 1944-es eszmefuttatása: „*Azt tartják magukról [mármint a zsidók – H. P.]: nélkülük ma nincs út kultúra, ők ma a kétezer éves kultúra legfőbb terjesztői és összetartói, holott az a három legnagyobb szellem, akít az utolsó századokban a világnak adtak: Marx, Freud, Einstein egyébbel sem foglalkozott, mint hogy a mi kétezer éves keresztény kultúránk alaptörvényeit kikezdtte. Marx a lázadások egész sora után a szteppék barbarizmusát szabadtította rá Euróóra, Freud az örömtanyák erkölcsstanát akarta úrrá tenni a kétezer év óta kialakult erkölcsi rendben, Einstein pedig még földünknek a világűrben való elhelyezkedése körül is kételyeket támasztott.*” Bár a rombolásban és a pimaszságban a pálmát kétségkívül Einstein vitte el – hiszen ő még földünknek a világűrben való elhelyezkedése körül sem átalított kételyeket támasztani –, de azért nem kétséges, hogy Oláh és a náci értelmezésében Freud bűnei sem mentek csekélyesszámba.

A második világháború után megindult a holocaust tanulságainak pszichoanalitikus elméleti feldolgozása. A náciizmussal történő mélylélektani foglalkozás egyébként a harmincas évek elejéig nyúlik vissza Wilhelm Reich, Erich Fromm, Theodor Wieselgrund-Adorno, a frankfurti iskola tevékenységével. A nagyüzemi módszerekkel történt zsidóirtással azonban csupán a fegyverek elhallgatása, a tények tömegének nyilvánosságra kerülése után lehetett érdemben tudományosan foglalkozni.

Nem a lélekelemzés volt az egyetlen pszichológiai irányzat, amely elemzésnek vetette alá az európai félműltnek ezt a sötét fejezetét. A hagyományos, nagyrészt német eredetű nosológiai pszichiátria sem hagyta figyelmen kívül a holocaustot, aminek egyik motívumát Nyugat-Németországban a náci múlt iránti elemi erejű érdeklődésen kívül az 1950-ben hozott jóvátételi törvényből adódó igazságügyi szakértői feladatok jelentették. Mivel eltérő jellegű és nagyságú jóvátétel járt azoknak, akik az üldözések időszakát testileg vagy lelkileg viszonylag egészségesen és azoknak, akik maradandó testi vagy pszichés károsodásokkal éltek túl, elkerülhetetlenné vált az életben maradtak egy részének igazságügyi pszichiátriai vizsgálata. Olyan kérdéseket kellett megválaszolni, mint hogy mely betegsé-